

Flodr, Miroslav

Úvod

In: Flodr, Miroslav. *Skriptorium olomoucké : k počátkům písařské tvorby v českých zemích*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1960, pp. 9-19

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119094>

Access Date: 17. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ÚVOD

Cílem paleografické práce je stanovení zákonů vývoje písma — vymezení jeho základních vývojových linií, postihnouti časových a teritoriálních zvláštností a osvětlení příčin jednotlivých jevů a změn. Úspěšné zvládnutí těchto náročných úkolů vyžaduje studium dochovaných písemností v rámci prostředí, které je vytvořilo (skriptorium). Jen takto zaměřený rozbor umožňuje správné zařazení písemností, vytčení zvláštností grafické stránky a přitom zabraňuje jednostrannému soustředění pozornosti jen na formální charakteristiku písemného materiálu.

O písemné kultuře na počátku našich dějin máme vědomosti jen velmi mezerovité. V našich knihovnách a jiných sbírkách je uložena bohatá řada rukopisů, které se již na prvý pohled hlásí do nejstarší doby českých dějin. Zůstávají však doposud mlčenlivým svědectvím, poněvadž nedovedeme o nich říci, kde vznikly či za jakých okolností se k nám dostávají, jakou úlohu sehrály v tehdejší společnosti atp. O vývoji písma a písařské tvorby pak nevíme takřka vůbec nic.

Z toho důvodu si tato práce volí za předmět studia jedno z nejstarších a nejvýznamnějších českých skriptorií — skriptorium olomouckého biskupství a kapituly v době episkopátu Jindřicha Zdíka. Bohatství a uspokojivý stav dochování písemného materiálu vytvářejí příhodnou situaci pro objasnění naznačených problémů a v neposlední řadě také pro ověření, resp. propracování metodické stránky.

V české paleografické literatuře nemáme dosud takových studií. Pokud se pak cizí práce zabývají tímto tématem, jsou zaměřeny vesměs na mnohem starší období. Problematika skriptorií pokročilejší doby zůstává ještě dnes i metodicky nevyjasněnou otázkou. Předložená práce je pokusem o takové řešení.

V paleografické literatuře se často vyskytují pojmy skriptorium, písařská dílna, písařská škola. Nezůstáváme-li omezeni pouze na rukopisný materiál, narazíme ještě na další termín — kancelář, označující místo, určené výhradně k vyhotovování diplomatických písemností. Máme zde tak několik

pojmu svou podstatou (písařská střediska) totožných, přesto se však lišících konkrétní náplní a významem. Je tudíž třeba vést mezi nimi užitečnou vymežující hranici.

Ve vývoji písma a písemnosti setkáváme se s písařskými středisky, jejichž činnost je soustředěna na opisování knih (a pokud není samostatné kanceláře, tak i na psaní listinného materiálu) především pro vnitřní užitek instituce, jejíž jsou součástí, ale také pro cizí zájemce. Rozsah takové činnosti býval různý a odpovídal potřebám ústavu, jakož i daným možnostem. Písařskou práci tu vykonávali členové kláštera, kapituly, školy atp., kteří často ani nebyli zkušenými písaři. Přicházeli z různých míst již s osvojenou znalostí písma, takže graficky se jejich činnost nejeví nikterak jednotným celkem. V takových případech je nejlépe mluvit o písařské dílně. Tam, kde písmo svědčí o školení písařů, ať již všech (nebo většiny) současně působících, či několika generací, kde se tudíž vytvářejí a udržují jisté zvyklosti a tradice, bude nejlépe volit termín písařská škola. Je třeba si uvědomit, že jednotnost písařského duktů nemusí být příznačná pouze pro knižní písmo, ale také — a to ve zvýšené míře —¹⁾ pro diplomatickou minuskulu. Lze tedy i zde mluvit o písařské škole; tím máme na mysli pouze charakteristiku grafické stránky materiálu, ponechávající označení „kancelář“ pro vystižení ryze diplomatických poměrů. Na druhé straně je pak nutné počítat i s jistým rozšířením mimo rámec původního centra.²⁾ Pokud se týče výrazu skriptorium, je vhodné chápat jej jako obecný termín, nadřazený předchozím.³⁾

Povaha skriptoria dozrává během vývoje podstatných změn. V nejstarším období, sahajícím zhruba do 13. stol., jsou taková střediska budována takřka výlučně na půdě církevních ústavů. V popředí tu stojí benediktinské

1) Je tomu tak zejména u vyspělejších kancelářů. Projevuje se tu zřejmě význam formální stránky u diplomatických písemností a s tím související specifické pojetí písma. Vytváří se zde jistá norma, které je třeba se přizpůsobit. Důsledkem toho je zvláštní výběr a školení písařů. Ovšem i tam, kde zdaleka nemůžeme mluvit o kanceláři v plném významu toho slova, kde píší listiny písaři diplomatické minuskuly neznalí, jako např. u přijímeckých okruhů, pozorujeme, že se tradice vytváří spíše v oblasti listinného než knižního písma. Tuto skutečnost vysvětluje nejspíše právě ona neznalost. Písaři při vyhotovování listin napodobují vzory, které měli po ruce, ať již domácí, či cizí proveniencí.

2) Někteří z písařů odcházejí na jiná místa, kde často ovlivňují či teprve zakládají novou tradici, která ovšem vzhledem k písařskému původu svých autorů je pokračováním, rozvětvením zvyklostí jejich starého působiště. Tento postup se může dát po linii institucionální nebo teritoriální a nabýt takového rozsahu, že se písařské zvyklosti stávají obecnými v rámci určitého řádu či území. V takových případech již mluvíme o cisterciáckém, premonstrátském a jiném duktů a o písařské provincii.

3) Z toho lze ovšem vyvodit jeho užitečnost pro vyjádření některých konkrétních případů (např. tam, kde písařské centrum má charakter písařské dílny, částečně se zde však projevují ojedinělé náznaky jednotného písařského duktů, což je opět prvek, vlastní písařské škole).

kláštery, méně již biskupství a kapituly. Na poli listinného materiálu se projevuje zvláště výrazně činnost papežské a císařské kanceláře, k nimž se postupně řadí ostatní vydavatelé tzv. soukromých listin. K podstatné změně dochází v následujícím období, které můžeme vymezit přibližně 13.—16. stol. Charakteristickým rysem je tu zesvětštění písařské tvorby. K dosavadním písařským centrům přistupují další v nově zakládaných městech, školách, universitách a množících se světských kancelářích. Od sklonku 15. stol., kdy jsou psané kodexy stále intenzivněji vytlačovány tištěnou knihou, dochází k výraznému poklesu písařské tvorby. Vedoucí postavení tu zaujímají specialisovaní mistři písaři. Každé z těchto období má tudíž své charakteristické vývojové zvláštnosti, jež je třeba mít na vědomí a přihlížet k nim při rozboru příslušného materiálu.

V dané souvislosti nás zde zajímá pouze nejstarší doba (do 13. stol.). I tu je nutné pamatovat na jistou časovou proměnlivost podstaty skriptoria. Nepochybně jinak se nám bude projevovat v písemných památkách skriptorium 9. stol. a jinak skriptorium stol. 12. Musíme brát v úvahu a) výjimečnost znalosti písma a písařské tvorby, která se ovšem postupem vývoje stále zeslabuje, b) vzájemný styk jednotlivých prostředí a jeho možnosti v dané době. Tyto okolnosti jsou velmi důležitým jednotícím, resp. rozlišujícím prvkem. Jistá osamocenost a odtržitost poskytuje větší možnosti k výskytu svérázných jevů a forem. To se zřetelně projevuje např. v karolinské minuskule 9. a 10. stol.

Veškerá písařská tvorba tohoto období je plně v rukou církve, kněží, mnichů a jiných duchovních osob. Změny v organizační struktuře církve, k nimž dochází právě od 10. stol. a jež samy o sobě jsou výrazem měnicích se společensko-hospodářských poměrů té doby, ovlivňují do značné míry vývoj písařské činnosti a tvářnosti písma. Na jedné straně se proti dřívějšímu stavu mohutně rozrůstá síť klášterů, kostelů a kapitul. Na druhé straně pak můžeme pozorovat významnou změnu v dosavadním systému zakládání nových ústavů. Řádová organizace představovala ve své nejstarší vývojové fázi (6.—10. stol.) pouhou tříšť jednotlivých klášterů. Tato osamocenost ústavů citelně podlamovala jejich význam a účinnost. Proto vznikají záhy v církevních kruzích myšlenky usilující o pevnou a především centralisovanou organizaci (Cluny). Stávají se zvláště aktuálními od poloviny 11. stol., kdy církev nastupuje k rozhodnému boji za vymanění z područí světské moci. Tak již prvé dva nové řády — cisterciácký a premonstrátský — jsou budovány na základě centralisované organizace. Ústřední vedení představuje generální kapitula (shromáždění opatů jednotlivých klášterů) v čele s generálním opatem, jímž bývá představený ústředního řádového kláštera. Její usnesení jsou závazná pro všechny členy, čímž celá činnost řádu nabývá větší jednotnosti a tím také účinnosti. Tento způsob se církvi osvědčil,

a proto jej praktikovala takřka u všech později zakládaných řádů. Také starší, benediktinský řád byl v podstatě přeorganizován v tomto duchu.

V praxi se tyto okolnosti projeví v mnohem užším styku a spolupráci jednotlivých klášterů. Zvláště těsný vztah se vytvářel mezi novými a staršími ústavami. Každý nový klášter měl svůj mateřský ústav. Odtud zpravidla přicházeli první mnichové, z tohoto prostředí získával také nejnütnější vybavení, především zásobu nejpötřebnějších knih.

Jiným významným rysem reformního hnutí byl důraz na větší vzdělanost duchovenstva, zejména na písemnou kulturu. Církevní kruhy, nakloněné reformám, si uvědomovaly neuspokojivou úroveň vzdělání; značná část kněžstva nejen neuměla psát, ale často neměla ani potřebné znalosti svého vlastního oboru. Stejně však dovedly ocenit možnosti, které mohlo přinést zlepšení tohoto stavu pro posílení vlivu a mocenského postavení církve v tehdejší společnosti. K podpoře těchto záměrů církev zřizovala různé školy a jiná podobná kulturní střediska. Některá z nich dosáhla v církevních kruzích zvlášť velké proslulosti a stala se často vyhledávaným místem pro široký okruh zájemců i ze vzdálených oblastí. Celé toto dění přinášelo s sebou především zvýšené požadavky na knižní produkci. V kláštorech, kapitulách a jiných ústavech se rozvíjí horlivá písařská činnost. Mnohá střediska produkují žádaná díla nejen pro vlastní potřebu, ale také pro cizí zájemce. Tam, kde domácí síly nestačí, využívá se pomoci jiných, leckdy příležitostných písařů. Rozšiřuje se koupě rukopisů, jejich půjčování i výměna. Je pochopitelné, že veškeré toto dění silně ovlivnilo vlastní písařskou činnost ve všech jejích projevech. Je proto třeba uvědomit si tyto okolnosti i důsledky z nich plynoucí pro řešení paleografické problematiky, a to zvláště tam, kde bychom chtěli z metodického hlediska navazovat na starší práce.

Valná většina studií, zabývajících se rekonstrukcemi skriptorií, je zaměřena na nejstarší vývojové období karolinské minuskuly, tj. 8.—10. stol. Vyplývá to z dosavadního zaměření veškeré paleografické práce, při níž otázka vzniku a počátečního vývoje tohoto písma stála dlouho v popředí pozornosti. Pro zkoumání skriptorií přinášela pak tato orientace v jistém smyslu velmi příznivou půdu. Století 8.—10. je totiž dobou, kdy vývoj v jednotlivých písařských centrech byl relativně málo ovlivňován děním v jiných okruzích a dospíval tak k svérázným a navzájem dobře rozlišitelným formám. Pro názornost stačí např. porovnat produkty písařské školy tourské 9. stol. s jinými písemnostmi té doby.⁴⁾ Toto porovnání umožnilo Delisleovi přesné vymezení činnosti skriptoria. Bylo by ovšem nesprávné přisuzovat jemu a jeho následovníkům vymezování skriptoria pouze na

⁴⁾ L. Delisle, Mémoire sur l'école calligraphique de Tours au IX. siècle (Mémoires de l'Académie des inscriptions. Tom. XXXII). Paris 1885.

základě vnějšího vzhledu forem písma. Při řešení přihlíželi též k dalším znakům písemnosti. Z nich základního významu nabylo studium zkratkového systému. To společně s formálním rozbořem písma tvoří hlavní, často však jedinou výzbroj při rozhodování, zda památka náleží do zkoumaného skriptoria či nikoliv.⁵⁾ Čím více se však tematika posunovala do mladšího období, tím zjevněji vystupovala nedostatečnost užívaných kriterií. Uznávalo se, že zvláště od 10. stol. se stává celá problematika mnohem složitější a vyžaduje všestrannějšího postupu.⁶⁾ I když se porůznu objevovaly rozličné návrhy metodického přístupu k řešení dané otázky,⁷⁾ v praxi se i nadále setrvává na starých zvyklostech.⁸⁾

Jakými metodickými cestami má se tedy ubírat výzkum skriptoria? Při řešení této otázky musíme si především uvědomit hlavní cíl celé práce. Tím je

a) vymezení rozsahu a povahy činnosti skriptoria a jeho zařazení do vývoje domácího i obecného,

b) objasnění veškerého dění v rámci společenského vývoje té doby.⁹⁾ V jednotlivostech lze celý postup stručně formulovat tímto způsobem:

1. Nezbytným předpokladem je shromáždění veškerých písemností, které mohou při rekonstrukci skriptoria přicházet v úvahu. Je lépe volit co nejširší záběr a zahrnout do seznamu písemných památek veškerý materiál,

⁵⁾ Z dosti početné řady prací stačí poukázat na studie, uveřejňované v Lindsayově publikaci *Paleographia latina*, která v období mezi dvěma světovými válkami nejsoustavněji věnovala pozornost studiu skriptorií.

⁶⁾ Jak dalece si již starší bádání uvědomovalo tuto skutečnost, ukazuje názorně studie K. Löfflera, *Zur Frage einer Konstanzer Schreibschule in karolingischer Zeit*. *Paleographia latina* V. (1927), str. 5n. Ač byla uveřejněna v Lindsayově publikaci, kde podobné práce spočívaly na tradičním metodickém postupu, a nad to se tematicky zabírala písemnostmi doby karolinské, přistoupil autor k danému problému poněkud odlišným způsobem. Důkladným rozbořem dějin knihovny a jednotlivých zde dochovaných rukopisů vyčlenil kusy, které přicházely v úvahu. U nich pak podrobil zkoumání vazbu, psací látku, úpravu a konečně vlastní písmo. Ovšem ani Löfflerův pokus se nezbavil formálního přístupu k jednotlivým znakům a trpí ještě v mnohém směru nedomyšleností. Zejména postrádá — jako ostatní tehdejší práce — konfrontaci grafické stránky písemností skriptoria s materiálem ostatních současných okruhů.

⁷⁾ Nejnověji se této otázce letmo dotkl B. Bischoff, *Paläographie der abendländischen Buchschriften vom V. bis zum XII. Jahrhundert*. *Relazioni (X Congresso internazionale di scienze storiche 1955) vol. I*, str. 395. Vzhledem k narůstajícímu počtu písemných památek a čilejšímu styku jednotlivých okruhů (jehož důsledkem je stírání výraznosti specifických znaků) doporučuje opačný postup od širších teritoriálních oblastí k jednotlivým skriptoriím.

⁸⁾ Jako příklad budiž tu uvedeno několikasvazkové dílo A. Brucknera, *Scriptoria mediaevi Helvetica*. Genf 1935 násl., které se neomezuje pouze na skriptoria nejstaršího období. V západní literatuře je považováno za nejlepší práci svého druhu.

⁹⁾ Tato nutnost zůstávala dosavadnímu bádání zcela cizí. Při tom teprve zde můžeme dospět k pochopení smyslu a účelu veškeré činnosti. Pouze formální přístup k dané problematice, kterým namnoze stále ještě trpí paleografické práce vůbec, nám podává neúplný a tím zkreslený obraz.

který se již ná prvý pohled hlásí svými vnějšími znaky do zkoumaného údobí a vykazuje určitou spojitost s daným prostředím. To především znamená, že věnujeme stejnou pozornost diplomatickému i rukopisnému materiálu. Hlavním zdrojem jsou nám fondy a sbírky vzešlé z činnosti instituce a uložené dnes v jejím archivu či knihovně. Zde získáváme největší zásobu písemností a většinou také jádro skutečné produkce skriptoria. Ovšem všude nebudou vždy stejně příznivé podmínky, což platí zvláště o rukopisné látce. Rozhodujícím činitelem je nejen rozsah, ale i způsob dochování. Jistě ideální bude takový stav, kdy původní sbírka rukopisů tvoří ještě nyní samostatný celek. V takových případech totiž bývá i rozsah dochování velmi uspokojivý. Leckdy však dochází k rozptýlení rukopisů, a to nejen v rámci samého ústavu, nýbrž i mimo něj. Příčiny mohou být různé — stejně tak nezáměr o rukopisy v době, kdy již vládne tištěná kniha, jako názor, že psaný kodex má být součástí novodobé knihovny (tisků), nepořádek ve správě, tíživá hospodářská situace a tím nucený rozprodej movitostí, zánik sbírky v důsledku rušení instituce atp. Tak se stává, že nacházíme jednotlivé kodexy mezi tištěnými knihami či archivním materiálem nebo dokonce v cizích fondech a sbírkách, soukromých i veřejných, vytvořených často až v nejnovější době. Právě tyto okolnosti nás nutí k obezřetnému postupu. I tam, kde dnes rukopisy udržují celkem původní uspořádání, mohlo dojít k některým dílčím přesunům. Proto je třeba chápat prohlídku vlastních fondů příslušné instituce pouze jako prvou etapu shromáždování materiálu. V druhé fázi věnujeme pozornost rukopisům téže časové proveniencí, avšak uloženým v jiných sbírkách. Odtud zatím získáváme jen ty kusy, o nichž je známo na základě různých přípisků a zápisů, že náležely původně naší instituci.¹⁰⁾ Zdali je nutné zahrnout sem ještě další kodexy, postrádající takových údajů, o tom rozhodne teprve vlastní paleografický rozbor materiálu.

2. Dalším úkolem přípravné fáze je poznání vývoje knihovny i osudů jednotlivých písemností. Řešení těchto otázek přináší mimo jiné také cenné poznatky pro analýsu písemného materiálu i pro konečné posouzení skriptoria. Proto pokud se týče souboru písemností jako celku, je především naším cílem poznat jeho rozsah a náplň v příslušné době. Jsme si vědomi, že dnes dochovaný materiál není zdaleka úplný a nemusí také skladebně odpovídat původní struktuře.

Strukturu dnešních rukopisných fondů nemůžeme mechanicky promítnout do minulosti, do jednotlivých období (tj. podle stáří jednotlivých kodexů), o která se konkrétně zajímáme. Brání tomu především doplňování

¹⁰⁾ Tak je tomu např. u olomouckého horologia, uloženého dnes v královské knihovně ve Švédsku. Srov. níže kap. III, § 5.

knihoven, při němž jsou získávány kodexy svým vznikem mnohem staršího data. Pokud se týče této okolnosti, bylo by možné právem namítnout, že lze mnohé vyjasnit kritickým rozbořem jednotlivých rukopisů. Není sporu o tom, že zjištěním proveniencie a poznáním osudů dnes dochovaných kodexů se podaří rekonstruovat skladbu středověkých knihoven, ovšem možnost úspěchu je i touto cestou do značné míry omezená. V každém případě bude obraz takto získaný nutně zkreslený. Nelze zde totiž naopak zachytit ztráty knihoven, k nimž v minulosti nepochybně docházelo ve značných rozměrech. Různé místní nepokoje, války, požáry, ale i prodej knih, krádeže, vědomé ničení rukopisů opotřebovaných nebo za nepotřebné považovaných (srov. zlomky starých rukopisů, použité na vazbu nových kodexů či na zpevnění složek ve hřbetě nebo přilepené na přideštích) atp. jsou čitelné, kterým v minulosti padly za oběť nejen jednotlivé rukopisy, nýbrž i celé knihovny.

Významná úloha tu připadá středověkým seznamům rukopisů, které nám poskytují do značné míry přímo ekvivalentní náhradu starých knihoven.¹¹⁾ Ovšem zdaleka ne všude najdeme takové prameny, zvláště ne pro nejstarší období. Při sledování osudů jednotlivých kusů se dále opíráme o různé přípisky a vlastnické poznámky v samých písemných památkách. V příhodných situacích lze těmito způsoby sledovat historii písemnosti daleko do minulosti, někdy až do doby jejího vzniku.

3. Základem rekonstrukce skriptoria je paleografický rozbor všech dochovaných písemných památek. Znovu je třeba zvláště vytknout, že sledujeme nejen rukopisný materiál, ale také písemnosti diplomatické povahy. V dosavadní paleografické literatuře, zabývající se obdobnou tematikou, byl zpravidla listinný materiál ponecháván stranou zájmu. Tato okolnost byla do značné míry výrazem názoru, že grafická stránka listin je, resp. má být předmětem diplomatikovy pozornosti. Avšak právě rekonstrukce starých skriptorií ukázala na neudržitelnost zavádění podobných dělítek.¹²⁾ Vylučování listinných památek je nesprávné již z toho důvodu, že je tím zkreslován obraz skutečné působnosti skriptoria. Diplomatická činnost tvoří zvláště ve starší době ústrojnou součást grafické práce daného prostředí a nechybějí ani příklady — následující případ olomouckého skriptoria je toho pěkným dokladem —, kdy dokonce zastihuje svým významem celou ostatní produkci. Vzájemnou souvislost obou skupin písemností podtrhuje

11) Srov. M. Flodr, Středověké seznamy rukopisů jako historický pramen. ČMM 77 (1958), str. 1n. Podobnou funkci u listinného materiálu tvoří inventáře, kopíře a repertáře.

12) Na důležitost studia listin v této souvislosti upozornil např. K. Löffler, Die St. Galler Schreibschule in der 2. Hälfte des 8. Jahrhunderts. Paleographia latina VI. (1929), str. 5n., ovšem sám této cesty nepoužil. Nověji pak též A. Bruckner, Scriptoria mediaevi Helvetica II, 1 (Genf 1936), str. 13, pozn. 2, str. 17, pozn. 22.

sama jejich grafická stránka. Listiny i rukopisy bývají totiž často vyhotovovány týmiž písaři. Jaký zisk plyne z té skutečnosti pro časové i provenienční zařazení nejen rukopisů, ale leckdy i samých listin, není zajisté třeba zvlášť obšírně dokazovat.¹³⁾

Zvláštní pozornosti zaslouží zjištění účasti písařů na vzniku jednotlivých písemností. Vymezení jejich podílu umožňuje

- a) provenienční i časové zařazení památek,
- b) představu o rozsahu a způsobu práce skriptoria,
- c) zjištění charakteru skriptoria (písařská dílna, škola, též středisko pro vyhotovování listinných písemností),
- d) zkoumání původu jednotlivých písařů,
- e) studium písařova rukopisu vzhledem k jeho stabilitě či proměnlivosti během vývoje a podle funkčního zaměření, a přináší tak nezbytné a cenné postřehy faktické i metodického rázu.

Důležité místo tu zaujímá i otázka přípisků.¹⁴⁾ Nezbytným předpokladem využití přípisků je zjištění jejich písařů a zejména pak jejich časového zařazení. Z hlediska kritického zpracování skriptoria mají pochopitelně zvlášť velkou hodnotu ty přípisky, které jsou současné nebo jen o málo pozdější vzniku rukopisu. Především nám mohou dopomoci k časovému i provenienčnímu zařazení dosud neurčených památek. Jako jejich autoři vystupují totiž leckdy písaři známí již z jiných kodexů skriptoria. Nebo naopak: v provenienčně zařazeném rukopise píše poznámky současný písař, který se jinak podílí na vzniku písemností, jejichž původ není ještě znám a je jinými cestami těžko zjistitelný. Na druhé straně jejich vnitřní náplň plní svoji funkci při hodnocení textového podání či myšlenkového postoje příslušníků skriptoria.¹⁵⁾ Než i přípisky mladšího data mají své cenné vlastnosti. Jsou svědectvím osudů rukopisu, dokladem, kdy a jak se kodexu užívalo, a někdy i vodítkem k zjištění mladších opisů.¹⁶⁾

4. Ústrojnou součástí kritiky rukopisu je dále rozbor jeho úpravy a výzdoby. Tato stránka tvoří vedle písma druhý základní pilíř rekonstrukce skriptoria, nehledě již k užitkům obecně kodikologickým, které takové zkoumání může svými výsledky přinést. Dosavadní zkušenosti z práce s rukopisy přesvědčivě ukazují nutnost chápat výzdobu těchto písemností

13) Jaký vliv a význam tu má odlišnost knižního a listinného písma, o tom srov. níže rozbor konkrétních případů.

14) Jako přípisek kvalifikujeme každý grafický projev, připojený dodatečně do původního rukopisu. Stojí stranou vlastního textu časově i prostorově. Přípisky musíme odlišovat od dodatečných přívazeb, které je třeba posuzovat jako samostatné celky.

15) Četné přípisky v tomto směru znamenají často samostatný a velmi cenný přínos (texty listin a listů, odjinud neznámé, různé záznamy historické povahy atp.).

16) Takové přípisky, mající povahu korektur, prováděl nejspíše autor opisu, který si takto upravil předlohu.

jako ekvivalentní metodický prvek hledisku ryze paleografickému.¹⁷⁾ Nebudeme zde blíže řešit starý spor o to, který z těchto postupů je pro časové a provenienční zařazení rukopisu zásadnější důležitosti. Obecné konstataování nadřazenosti jednoho nad druhým skrývá v sobě nebezpečí podceňování některého z nich při kritickém rozboru památky, což ještě zvyšuje značná odlišnost situací v konkrétních případech.¹⁸⁾ Jen vzájemné spojení obou cest a ověření jejich výsledků musí zde být kategorickým příkazem. Odtud hned plyne jeden ze závažnějších úkolů zkoumání výzdoby rukopisu. Ptáme se totiž především, v jakém vztahu je tato stránka k písmu, zda tu jde o jednotu či rozdílnost časovou nebo provenienční. Většina případů (našeho období), zvláště tam, kde výzdoba dosahuje svého vrcholu v jednoduše zdobených iniciálkách, svědčí jednoznačně o spojení písařské a umělecké (lze tak říci) práce v rukou jedné osoby.

5. Podstatnou složkou posouzení rozsahu a významu činnosti skriptoria je hodnocení vnitřní povahy zde vzniklých písemností. Zvláštní místo je zajisté třeba věnovat památkám diplomatické povahy pro jejich specifický charakter. Rozbor obsahové stránky rukopisů sleduje v podstatě trojí cíl:

- a) identifikaci textu, tj. zjištění názvu díla a jeho autora,
 - b) textovou kritiku, tj. stanovení dochování textu, porovnání a zjištění souvislostí s ostatními texty tohoto díla, hledání předlohy, resp. též opisů, vzniklých na základě našeho rukopisu,
 - c) úlohu díla v daném prostředí, tj. vytknutí příčin vzniku a významu.
- Splnění těchto požadavků v celé jejich šíři je sice ideální, avšak v daných podmínkách zcela nemožné. Současná situace průzkumu rukopisného materiálu, jeho vědeckého zpracování, edicí i pomocného aparátu je velmi neuspokojivá. Relativně nejpříhodnější jsou poměry vztahující se k bodu a). Řada speciálních obsáhlých rejstříků incipitů i rejstříků připojovaných k jednotlivým katalogům, inventářům a soupisům rukopisů vytváří dostatečnou základnu. Ovšem vznikají a také při sebelepším vybavení seznamy incipitů budou vznikat potíže tam, kde obvyklý začátek díla chybí. S tím se ve středověkém rukopisném materiálu nezdědka setkáváme.¹⁹⁾ Leckdy tu lze využít dodatečně připojovaných titulů či jiných označení díla, vesměs však zjištění bude záviset na znalostech a zkušenostech badatele. Nebylo

17) Rozvržení psaného textu, zvýšení jeho přehlednosti a estetického vzhledu rubry, versálkami, iniciálkami a jinými prostředky jsou znaky, v nichž se uplatňují časové i místní zvláštnosti obdobnou mírou jako v písmu.

18) Jen jedinou věc je nutné zde zdůraznit. Ne všechny kodexy mají výzdobu takového rozsahu a povahy, aby se mohla uplatnit jako vlivný činitel při řešení doby a místa jejich vzniku. V tom směru je paleografický přístup všestrannější.

19) Příčinou takových případů nemusí být vždy poškození rukopisu. Stává se totiž často, že upravovatel textu některé úvodní části vynechal.

by tudíž správně chápat identifikaci jako snadnou a více méně mechanickou záležitost.

Pokud se týče řešení otázek uvedených sub b), tvoří nepochybně základ vyjádření skutečné hodnoty rukopisu. Avšak právě zde musíme konstatovat nejméně příhodné podmínky. Dosavadní edice, většinou zastaralé, podávají text na základě několika málo celkem náhodně vybraných rukopisů. Vskutku jen u skrovného počtu středověkých děl a autorů máme zatím takřka úplné soupisy jejich rukopisů s přihlédnutím k textovým variantám a provenienčnímu i časovému zařazení. Zde bude ještě dlouho třeba²⁰⁾ spokojit se s pouhým ověřením úplnosti textu, částečným posouzením kvality jeho podání a zjištěním předloh, resp. opisů v rámci samého ústavu.

Kdežto vyjasnění otázek sub b) přináší v konečném znění ocenění rukopisu jako takového, usilujeme v požadavcích sub c) o poznání skutečné úlohy, kterou rukopis sehrál v životě instituce, u níž vznikl. Jde nám o to především v případech nových či v daném prostředí neobvyklých teorií, ustanovení a zvyklostí, které rukopisné podání přináší.

6. Správné poznání a hodnocení činnosti skriptoria nezbytně vyžaduje jeho konfrontaci s obdobnou písařskou tvorbou domácí i cizí. Nehledě k tomu, že takový postup leckdy přináší poznání kulturních, politických a jiných vztahů zkoumaného prostředí s ostatními středisky doma i v zahraničí a objasnění dalších historických jevů, odjinud těžko zjistitelných, umožňuje teprve vzájemné porovnání kriticky posoudit velikost i kvalitu práce skriptoria a vytknout jeho charakteristické zvláštnosti.

Plného úspěchu lze ovšem dosáhnout pouze tam, kde na obou stranách máme k dispozici podrobně zpracovaný materiál. V současné době musíme i zde ještě pracovat za velmi neuspokojivých podmínek. Pokud se týče našeho, domácího prostředí, chybí dosud jakákoliv podobná studie. Avšak ani cizí, jinak dnes již dosti početné práce z této problematiky, nám neposkytují žádoucí opory. Valná část jich je věnována mnohem staršímu období, zbývající pak chybí potřebný záběr a nezbytný systematický přístup. Je tudíž nutné spokojit se zatím s využitím útržkových poznatků s tím vědomím, že výsledky takto dosažené budou neúplné a také ne vždy odpovídající původní skutečnosti.

☆

To jsou zhruba základní myšlenky, které je nutno si uvědomit při řešení vzniku, vývoje a významu skriptoria. Jistě by bylo možné a potřebné vyslovit se o každé z nich obsírněji. Je však otázka, zda by to bylo užitečné.

²⁰⁾ Podmínkou je systematický soupis rukopisů, prováděný ať již v rámci knihoven, či podle jednotlivých děl a autorů.

Konkrétně je naznačený metodický postup uskutečněn v následujícím pojednání. To, co tato práce metodicky jako celek přinese, budou v nejlepším případě zkušenosti z rozboru pouze jednoho skriptoria, a snad skriptoria dosti specifické povahy. Bylo by tudíž předčasné teoreticky rozvádět dílčí otázky do velkých podrobností. K plodným teoretickým úvahám je třeba teprve připravit půdu bohatou řadou (a to nejen početně) dílčích studií.

